

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

A Vicenç Rosselló Verger

Jesús Bernat Agut
Societat d'Onomàstica
jbsensegel@gmail.com

*“Va caminar per aiguamolls, serrallos, serratelles i serradals”
Els sorolls del silenci (Antoni Porcar 2023)*

Resum: En el present estudi situarem, de nord a sud, aquells topònims que denoten una tipologia costanera de restinga i la marjal que serra o tanca. Hi veurem alguns topònims, no sempre transparents, referits a la barra que separa la mar dels aiguamolls i els noms de lloc d'aquests. Constatarem també la coexistència de doblats d'origen llatí-àrab, com ara *estany* i *albufera*, *alter* i *alcúdia*, o *prat* i *marjal*.

Paraules clau: toponímia, marjal, serradal, costa.

Abstract: In the present study, we will place, from north to south, those toponyms that denote a coastal typology of lagoon and the barrier that cuts or closes. We will see some toponyms, not always transparent, referring to the bar that separates the sea from the wetlands and the names of these places. We will also note the coexistence of doublets of Latin-Arabic origin, such as *estany* and *albufera*, *alter* and *alcúdia*, or *prat* and *marjal*.

Keywords: toponymy, lagoon, barrier, coast.

1. INTRODUCCIÓ

“Durant uns anys hem resseguit el paisatge litoral des d’Almenara fins a Alcanar. Hem trobat, ací i allà, un grapat de topònims que ens parlen, si fa no fa, d’una tipologia litoral específica; ben estesa fins que l’acció antròpica n’ha modificat molts trams. Unes vegades hi resta el paisatge preclar i unes altres només el record notarial del topònim. Ens referim a l’espai definit per la restinga, ‘barra d’arena o còdols —barrier— emergida longitudinalment al litoral, especialment quan clou una albufera o *lagoon*. En aquest cas pot estar interrompuda per una o varies goles’ (Rosselló 1992). Així, com a genèrics o especificatius, albufera, cudolar, estany, gola, llacuna, lluent, marjal, peça, plana, prat, quadro, ribera, saladar, serradal, serredal, serradell, serradella, serratella..., amb senillars, bovares, tamarits, arrossars ens apareixen retolats en platges, partides i camins. La cartografia oficial ens rebla aquesta idea de conjunt d’una tipologia costanera que ens explicava el mestre dins *El litoral valencià* (1969)” (Bernat 2023).¹

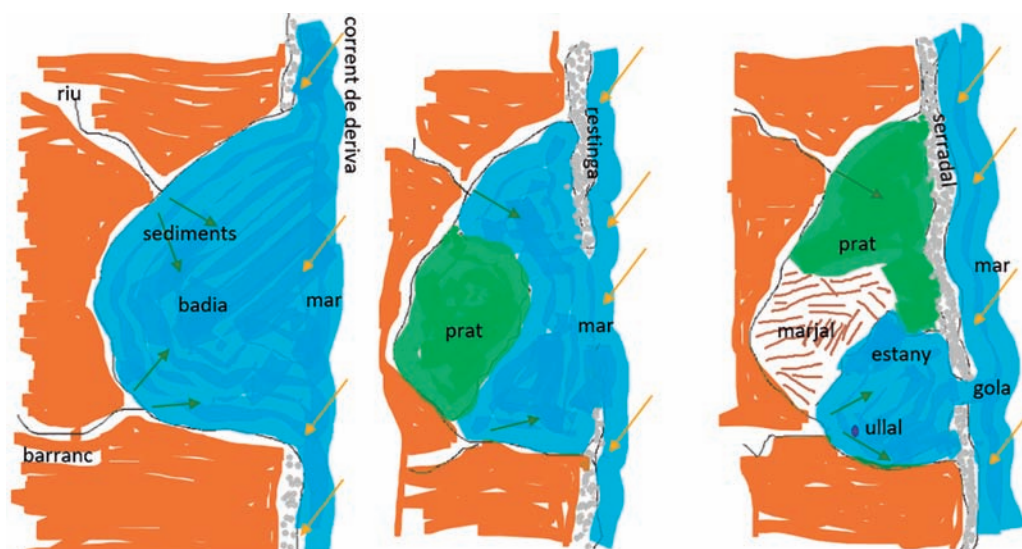
Cal dir que el treball de camp s’ha reduït en aquesta ocasió a la visura dels espais que ja coneixíem sense cap aprofundiment ni recull exhaustiu de la microtoponímia. Els noms de lloc, a banda dels coneguts o d’aquells retolats, els hem extret de la cartografia. Les imatges dels vols aeris, sobre els quals hem anotat la toponímia adient, corresponen a captures de pantalla del visor de l’Institut Cartogràfic Valencià (ICV) i del conegut com a *vol americà* (1956). Altrament, les fotografies que il·lustren cada espai són nostres.

2. FORMACIÓ DE LA RESTINGA O SERRADAL

No som geògrafs físics ni bons dibuixants. Amb tot, mancats d’exemples gràfics, i per al bon enteniment de la realitat pretèrita que ha format allò que ara coneixem, hem resolt mostrar un esquema de didàctica intenció.

¹ Aquest mateix inici l’hem fet servir per a l’article sobre *el Serrallo*, topònim que ací només anomenem de passada. Es tracta d’articles complementaris que, perfectament, poden compartir aquesta introducció.

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

En el dibuix (fig. 1) podem imaginar una badia oberta a la mar que rep els sediments de diferents cursos d'aigua, en la major part dels casos intermitents. Aquestes aportacions de barrancs, rambles o rius aboquen materials que aniran retallant el toll de la badia i, en ajuntar-se amb els sediments que ens aporta el corrent de deriva (en aquest tram, nord-sud), formaran (fig. 2) una restinga o cordó litoral que, a poc a poc, anirà "serrant" la badia per a configurar un espai tancat (estany o albufera), sovint amb una o diverses goles. Els altres elements que ens apareixen en la tercera figura, a més de l'estany i la gola, són l'ullal i la marjal. Pel que fa a l'ullal, sovint és l'únic emissor actual d'aigua dolça al si de l'estany i el manté com a tal. Quant a la marjal, tot i que en un principi parlem de l'equivalent àrab del llatí *prat*, tots dos com a aigüamolls, l'ús antròpic d'aquests espais ha especialitzat el significat de cadascun. D'una banda, i en general, *prat* ha restat com l'espai sense llaurar i, sovint, dedicat al pasturatge ramader; *marjal*, pel seu costat, ha esdevingut l'espai transformat i dedicat a l'agricultura, la qual cosa explica el dibuix de dalt, on el *prat* de la figura 2 esdevé *marjal* temps després (fig. 3) mentre es va reomplint un altre espai amb sediments i es mostra com a *prat*.

Altrament, la restinga o cordó litoral format pel corrent de deriva (mar) i l'aportació de sediments dels corrents d'aigua continentals esdevé *serradal*, en serrar i tancar l'estany o aigüamoll i separar-lo de la mar.

3. DE NORD A SUD

En el títol d'aquesta comunicació acotàvem l'espai d'estudi a tota la costa castel·lo-nenca i, tot passant el riu de la Sénia, afe-giem Alcanar, on, a més de desfer fronteres artificials, hi ha *lo Marjal* i *l'Estanyet*, que en justificaven la in-clusió. Veritat és que també pel sud hagué-rem pogut allargar el present treball, però l'escàs coneixement de l'espai de més al sud d'Almenara no era adient per a poder

parlar-ne. Així doncs, tal com veiem al mapa adjunt, tret de la serra d'Irta i el tram comprés entre Orpesa i Benicàssim, hi ha un predomini de la costa baixa i la de restinga que, a excepció de la costa timbada de Vinaròs i trams de Benicarló, es manifesta toponímicament a tots els termes.

3.1. ALCANAR

Aquest municipi del Montsià ens ofereix tres topònims lligats a la costa de restinga: *lo Marjal*, *l'Estanyet* i *Sòl de Riu*.²

Pel que fa al primer, hem de destacar una qüestió morfològica: el gènere masculí, que només trobarem a Almassora (*el Marjalet*) i a Borriana (*camí del Marjalet*). La resta d'exemples, com veurem, són

² També hem sentit parlar de *lo Prat*, no lluny del poble, però no el trobem registrat al mapa de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC) ni ens apareix a la planimetria de 1913.

femenins: *la Marjal*, *les Marjaletes*, etc.³ Més interessant ens sembla la tipologia parcel·lària del Marjal, que, a diferència de la resta d'exemples que mostrarem, desatén les formes estretes i allargades i mostra uns rectangles més amples, sense sequiols mitgers, que interpretem com a terra més antropitzada des d'antic i amb una evolució cap a l'horta d'altres termes. Només vam localitzar unes parcel·les vora la carretera costanera amb presència de *senillar* que denotava l'existència d'aiguamolls, avui dessecats.

L'Estanyet, tot i la transparència del topònim, no té avui cap referent visual i tampoc el trobàvem al vol del 1956. Aquest nom es manté en el càmping situat on hom suposa que hi havia la llacuna, i en els costaners *platja* i *punta de l'Estanyet*.

Si bé *Sòl de Riu* –imatge adjunta– pot no anar lligat a la tipologia de la costa de restinga, un cartell informatiu d'aquest espai defensa la titularitat de *aiguamoll Sòl de Riu*, tot dient-nos:

El tram final del riu Sénia o Sòl de Riu és un sistema que pot qualificar-se d'aiguamoll, on la qualitat de les aigües permet la proliferació d'un eco-

³ Només uns quilòmetres al sud, al terme de Vinaròs, hi ha *les Marjales*, potser pluralització d'una finca coneguda com *la Marjala*.

sistema molt ric. La desembocadura del riu presenta la forma d'una *barra constituïda per graves i còdols...*

Assenyalem, especialment, aquest darrer fragment pel fet que ens parla de la tipologia de la restinga o barra, allò que més al sud anomenen *serradal*. I, si bé fins al terme de Peníscola no tornem a trobar topònims lligats a la costa de restinga, en repassar la costa benicarlanda⁴ ens trobem amb algunes consideracions que ens serviran per a definir aquest mot:

Entre la mar i la timba hi ha una franja de platja de *serradal* “pedra arrodonida per l'erosió de la mar”. (...) Al tram final de la rambla de Cervera hi havia unes basses naturals on els xiquets benicarlandos prenien el bany, la mar Xica i la seua platja. La formació d'aquestes llacunes era a causa de la barrera de *serradal* que l'onatge construïa.

3.2. PENÍSCOLA

Uns cartells informatius ja ens defineixen *marjal de Peníscola* com a “aiguamoll que rep aportacions d'aigua subterrània que brolla a través de xicotets llacs (sic), el desbordament dels quals inunda els terrenys baixos, la qual cosa dona lloc a una zona pantanosa o marjal”.

També trobem una descripció del Prat, amb referències a *serredal*⁵ en un dels cartells de l'exposició esmentada, signat per l'estudiós Juan Bautista Simó:

Immediat al penyal tombòlic està *El Prat*. Un valuós exemple de biodiversitat. Un terreny pantanós en què es localitzen abundants ressurgències aquíferes freàtiques (ullals). Des de l'antiguitat, les aigües van ser canalitzades en un traçat complex de sequiols intercomunicats i que envoltaven multitud d'*argires* (d'*al-gezira*, amb significat d'illa en àrab), en les quals es practicava l'horticultura, fins a l'arribada del turisme i l'expansió urbanística. Els *sequiols* drenen en tres sèquies principals que afluïxen (sic) paral·leles: la del Rei, la Templera i la Sangonera, i que, confluents en un rierol, arriben a *l'ullal de l'Estany* i a acabar a la mar. (...) La terra de conreu estava separada de la Mediterrània tan sols per una senzilla carretera i una vulnerable barrera, *el serredal o codolar*.

4 Aquests comentaris, signats per Agustí Fàbregas i Ramon París, els vam localitzar en l'exposició “De la Ràpita a Peníscola” (Vinaròs, 2016).

5 Les variants *serradal* i *serredal* les trobarem també més al sud.

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

A la imatge adjunta veiem els diferents topònims que trobem lligats a la tipologia estudiada: *lo Prat*, *les Marjals*, *les Marjaletes*, *ullal de l'Estany*, *estanys del Prat*, *les Argires*, *séquia Templera*, *séquia del Rei*, etc.

Lo Prat és el nom que bateja tot l'espai. Les zones amb lluent o aquífer més vistes reben el nom de *estanys del Prat*, avui amb passarel·les per a les visites turístiques o d'observació d'aus. Si alguns topònims ja han estat explicats en el fragment de Simó, volem fixar l'atenció sobre dos genèrics que trobarem repetits en cada terme estudiat: *la marjal* i *el serradal*. Sobre el primer, trobem *les Marjals* i *les Marjaletes*, amb-

dues partides referides als espais del Prat que han estat transformades en *marjal*, com a terreny de conreu, diferenciat del *prat*, aiguamoll d'ús ramader. En la fotografia aèria de 1956 (coneguda com a *vol americana*), hom pot observar amb més precisió la tipologia parcel·lària, que –diferent de la que veiem a Alcanar– presenta bancals allargassats i estrets voltats per sequiols (vegeu la imatge de la Marjal de Castelló de la Plana, a l'apartat 3.6).

L'altre element en què cal insistir és el mateix cordó litoral o restinga, avui sembrat d'edificacions, que separa la mar del Prat. No hi resta cap topònim amb l'especificatiu *serradal*. Amb tot, com hem vist en les explicacions sobre Benicarló o Peníscola, s'empra com a genèric dins el lèxic comú: “platja de serradal” i “serradal o codolar”.

3.3. ALCOSSEBRE (ALCALÀ DE XIVERT)

La serra d'Irta, ja des de Peníscola, dibuixa una costa rocosa que no té a veure amb la tipologia que volem mostrar. No obstant això, hi trobem un espai excepcional que ens va sobtar amb la mateixa retolació del mapa del Paratge Natural Serra d'Irta: *platja del Serradal*. Dins del terme d'Alcalà, ben al sud, hi ha, com veurem després, una *platja del Serradal*, amb una definició orogràfica adient a la tipologia costanera tractada. Fins i tot vam pensar que es tractava d'una errada tipogràfica, ja que en altres mapes apareixia com a *Ribamar*. Des de l'oficina del parc ens van fer saber que rebia la doble denominació. Hi vam acudir i vam poder comprovar que era un

exemple perfecte per a acabar de definir *serradal*: si bé es tractava del sòl de riu d'un barranc, aquest no rematava com la resta de cales d'aquest tram de costa, sinó que mostrava un generós cordó de grava

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

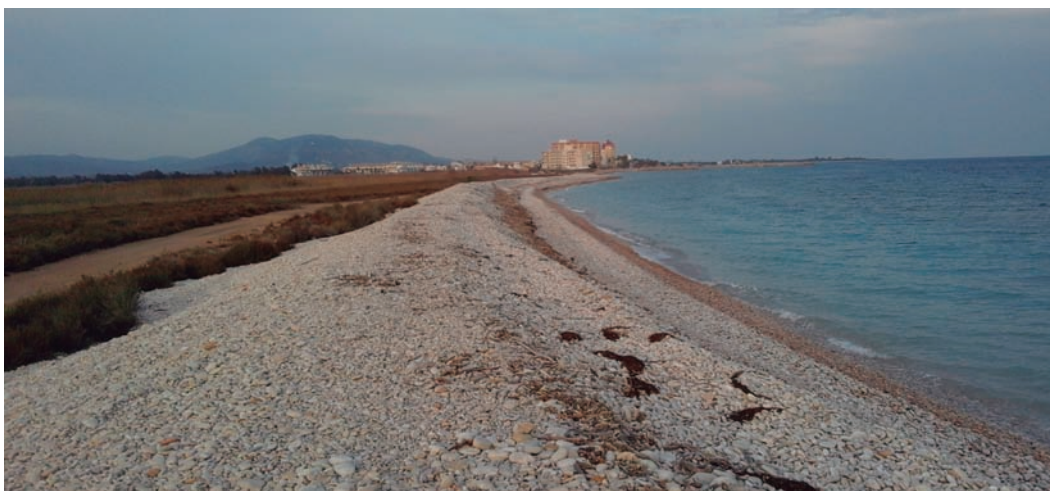
que dibuixava una platja de còdols ben semblant als altres serradals que coneixem.

Més al sud, després d'alguna platja arenosa, com ara *les Fonts* o *la Romana*, retrobarem la tipologia de restinga fins al cap d'Orpesa, amb diversos topònims lligats al món marjalenc. Al mateix terme d'Alcalà, com veiem a la imatge adjunta, hi ha un extens tram conegut com a *platja del Serradal*, amb denominació retolada i una restinga de còdols vorejada avui per la carretera de la costa. Tot i que no hi resta el mot *marjal*, sí que hi ha un *camí de l'Estany* i *el Toll*, abans d'arribar a la gola del riu de Sant Miquel, coneguda amb la denominació de *Sòl de Riu*, que ja havíem anotat al riu de la Sénia.

3.4. RIBERA O PRAT DE CABANES-TORREBLANCA

Al sud de l'acció antròpica de les "platges" de Torrenostra, emmarcades per esculls, retrobem una llarga restinga batejada amb el nom de *el Cudolar*, cavalló de pedres, còdols i grava, que tanca el Prat i se'ns mostra com un dels exemples més clars de *serradal*.

El Prat de Cabanes-Torreblanca és avui un dels parcs naturals del país, amb molts canvis d'ús dels seus espais respecte al segle passat. La toponímia, una vegada més, ens fa de notari del paisatge pretèrit i ens recorda antics usos del sòl. El conreu de l'arròs, avui totalment oblidat, resta en el topònim *l'Arrossar*, ben a la vora de la urbanitzada Torrenostra. Un altre aprofitament ja oblidat és el de les salines, que avui resta en el nom de *torre de la Sal*, indret més meridional d'aquest

parc. La *peça de les Salobreres* ens podria portar a fixar unes altres salines; la salobrera, però, és una planta adient per als terrenys salobres (*Salicornia fruticosa*). Encara dins d'aquest apartat productiu, cal esmentar *les Turbes*, que, castellanitza, imaginem com a topònim recent. La torbera actual, d'on s'extreu aquesta terra amb humus i molta riquesa orgànica, ha passat a la *peça*⁶ de *les Turbes*.

El topònim *les Marjals* (femení) explica aquella part del Prat que ha estat transformada en *peces* de conreu, amb una tipologia que veurem repetida en les altres marjals de més al sud, però que es diferencia d'aquella que hem observat a Alcanar. En l'ampliació de la imatge (zoom del vol de 1956), podem distingir la forma allargada de cada tros o marjal, i les línies que representen els sequiols que voregen cada unitat. Aquesta tipologia definidora de la marjal conreada la veurem amb més definició a les imatges del terme de Castelló. La diferenciació dels topònims *el Prat* i *les Marjals* ens adverteix, com a Peníscola, del diferent grau d'antropització, tot i que en origen ambdós mots són sinònims: *prat* respon a l'espai no conreat (ací, *senillar*), mentre que *marjal* ha assolit l'ús agrícola després de la transformació i la creació de *peces* de terra.

De la resta de topònims que veiem a la imatge adjunta, destaquem la *peça dels Lluents*, referida al fet que, en trobar-se sovint inundada,

⁶ Quant al genèric *peça*, diversos diccionaris en parlen com a 'tros de terra de conreu'. Ací esmentem els exemples *peça de les Salobreres*, *de les Turbes* i *dels Lluents* com a topònims semànticament units al tema de l'article, però n'hi ha d'altres que obviem.

forma un lluent o pla d'aigua, com el Lluent de Castelló. El DCVB, en referir-se al de l'Albufera, ens diu: "el lloc net de plantes, on l'aigua es deixa veure clara i brillant (Val.)" (s. v. lluent). Els Quadrons fa referència a la tipologia geomètrica de les peces, i la bassa de l'Estany és una tautologia prou freqüent.

Afegim, finalment, les goles com a punts de drenatge del prat. Destaquen la gola del Trenc i la gola de la Torre de la Sal.

3.5. L'ALBUFERA (ORPESA)

Avui trobem reduïda l'Albufera a la quarta part d'allò que ens mostrava la cartografia dels anys 50. La urbanització

excessiva, a més de la zona de Marina d'Or, ha pavimentat l'espai i ha soterrat la seua toponímia. Ens resta, això sí, el record de l'Albufera, tant pel tram nord fins al riu de Xinxilla, amb senillar i basses, com per les inundacions que pateixen algunes urbanitzacions d'ubicació errònia. Una d'elles resta avui buida i voltada pels senills i les vimeteres.

En arribar al cap d'Orpesa, i fins a les platges de Benicàssim, la tipologia costanera abandona els serradals; la muntanya arriba a la mar.

3.6. LA MARJAL (CASTELLÓ DE LA PLANA)

Un passeig⁷ recent per *la Marjal* ens va permetre veure amb detall la parcel·lació característica amb el veïnatge dels sequiols i, dissortadament, del sembrat d'edificacions sense planificació que van malmetent la seua subsistència.

Per a una comprensió major i força documentada sobre la marjal de Castelló de la Plana i sobre la seua evolució al llarg dels segles, entre d'altres, convé llegir els articles apareguts als llibres de la Colla Rebombori que trobareu a la bibliografia.

Són molts i molt interessants els topònims que trobem al terme de Castelló de la Plana relacionats amb la tipologia de restinga i marjal, compresos entre el Caminàs i la mar. El mateix cognom *Castelló (de la Plana)*, ben bé el podem anotar com un més d'aquesta sèrie. A més del macrotopònim oficial, també es manté, popularment, el *camí de la Plana*. Creiem que ens parla d'eixe lluent enorme que abastaria gran part d'allò que avui hom coneix com *la Marjaleria*, neotopònim que abraça una extensa zona on la urbanització no planificada ha sembrat d'edificacions *la Marjal* primitiva. Al segle XX, *el Lluent* quedava reduït a l'espai on encara hi havia una llacuna.

⁷ <https://www.imatgies.com/2023/05/passeig-per-la-marjal-de-castello-de-la-plana/>.

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

A més del *camí de la Plana*, un dels vials que uneix la capital amb la mar de ponent a llevant, trobem el *camí del Serradal*, lògicament paral·lel a la mar. Aquest camí separa, com hem vist i veurem en els altres serradals, l'espai de marjal de la mar. El port, acció antròpica més definitiva per al canvi d'aquest paisatge, ha partit aquest camí, que avui només és reconegut al nord del Grau. L'altra conseqüència de l'impacte del port de Castelló

ha estat l'acumulació de sediments a la zona nord, que ha allunyat de la línia marítima l'antic serradal. Amb tot, el nostre orònim ha batejat també la *platja del Serradal*, veïna de la del Gurugú, topònim transportat que podríem relacionar amb una de les possibilitats etimològiques de *el Serrallo*. Incloem ací *el Serrallo* perquè també s'adiu a una de les variants del serradal.⁸ A la imatge adjunta veiem la comparació entre la utilització industrial de l'espai actual (Polígon Industrial el Serrallo) i la foto de 1956, on podem apreciar la tipologia de marjal, terreny conreat del prat amb peces estretes i allargades. Amb tot, cal recordar que abans el Serrallo ocupava només l'espai adjunt al port antic, on ara hi ha el pesquer.

Si en veure el Prat de Cabanes-Torreblanca fèiem la distinció entre *prat* i *marjal*, també al terme de Castelló mantenim els dos topònims: *la Marjal* i *els Prats*. La partida dels Prats ha perdut avui la seua fesomia, en veure's sembrada de casetes.

L'arròs, com a conreu secular d'aquestes contrades, manté el topònim de *el Coto Arrosser*, nombroses eres (*era de Bufanúvols*, *era de*

⁸ Dins Bernat (2023), hom pot veure les diverses propostes d'aquest interessant topònim.

Panxeta, era del Menut, etc.) i les partides conegudes com *el Quadro de l'Arròs* i *el Quadro de Santiago*, ja al terme de Benicàssim. *Quadro* –ho retrobarem a Almassora– és el genèric adient a la tipologia parcel·lària de l'arròs. Més a prop de la ciutat, trobem també el *molí de l'Arròs*.

A més del conreu, la fitotoponímia ens parla d'aquest paisatge amb diversos topònims lligats a alguna de les plantes de marjal: del senill (*Phragmites australis*) trobem *el Senillar, camí del Senillar, séquia del Senillar, travessera del Senillar, etc.*; de la bova o boga (*Typha*), *el Bovar, camí del Bovar, séquia del Bovar, etc.*, i també veiem *els Tamarits*, ja al terme de Benicàssim.

3.7. ALMASSORA I EL SERRADAL DE LES GOLES

La costa almassorina, a conseqüència dels efectes de regressió causats pel port de Castelló, ha modificat la seua fesomia d'antic serradal i ha afegit un mur de roques: *el Muro*. Hi resten, això sí, alguns topònims com *el Marjalet* (masculí com *lo Marjal d'Alcanar*) o *el quadro d'Ortega* i *quadro de la Garcia*, aquests darrers relacionats amb l'antic conreu de l'arròs i encara amb trossos⁹ de senillar. Dins la zona actualment urbanitzada, hi ha alguns topònims que, com les pluges torrencials, ens recorden l'antic paisatge: *el Bosc, gola de Caponet, el Fondo* o *l'alter de les Raboses*, que rememoren un braç del riu Millars. La desembocadura actual és un delta on s'alternen *les Goles* (*gola Nord, gola Fonda* i *gola Sud*) amb *els Alters*. Tota la franja costanera de la desembo-

ca, que rememoren un braç del riu Millars. La desembocadura actual és un delta on s'alternen *les Goles* (*gola Nord, gola Fonda* i *gola Sud*) amb *els Alters*. Tota la franja costanera de la desembo-

⁹ Tros equival ací a *parcel·la* o *peça*.

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

cadura és un cudolar prou ample. La gola Sud (Borriana), per on flueix el minso cabal ecològic del riu, és un estany que, la major part de l'any, resta serrat i tancat per una restinga de grava que separa les aigües del riu i la mar.

3.8. BORRIANA (NORD)

El port de Borriana parteix en dos la línia costanera d'aquest terme. Al nord, la urbanització de Sant Gregori ha desfigurat gran part de la costa situada entre el riu Millars i el Grau, ja urbanitzat. La toponímia, amb alguns exemples fixats a la cartografia, sí que ens parla d'un seguit de noms lligats al paisatge de restinga i la presència d'alguns estanys.

En la imatge adjunta, que aplega la zona compresa entre la carretera d'Etxevarria (piscifactoria, en blanc) i el Grau, es concentren diversos noms de lloc ben aclaridors del concepte de serradal. Ens referim al fet que el topònim *serradals de Sant Gregori* mostra *serradal* com a genèric, la qual cosa manifesta la seua transparència. En l'article "El campo y su patrimonio rural", Norbert Mesado ens aclareix, en parlar de la partida *el Serradal*: "aludiendo al cordón litoral de cantos rodados y arenas" (Mesado 1991, 164). També ens aporta referències històriques: "A comienzos del siglo XVII una finca dice ubicarse en la partida del Serradal de la Mar" (Mesado 1991, 169). Per a acabar, en delimitar la partida del Calamó ("área semipalustre") anota: "Al N. la Carretera de Echevarria, al S. la Carretera de Miralles, al E. linda con la zona costera del Serrallo..." (Mesado 1991, 174). Aquest topònim, que ací considerem sinònim de *serradal*, l'arqueòleg borrianenc el considera, en aquest mateix article, un mossarabisme (Mesado 1991, 164):

Cuatro de los topónimos romances del término quedaron afectados por rasgos fonéticos mozárabes, caso de los topónimos tan vivos en el habla popular, *Serratella*, *Serrallo*, *Finello* y el nombre de una puebla extinguida en el pasado siglo: *Llombai*...

Cuatro de los topónimos romances del término quedaron afectados por rasgos fonéticos mozárabes, caso de los topónimos tan vivos en el habla popular, *Serratella*, *Serrallo*, *Finello* y el nombre de una puebla extinguida en el pasado siglo: *Llombai*...

Cal dir, però, que no coneixem cap document anterior al segle XIX on aparega el nom de lloc *el Serrallo*.

Un altre topònim viu que ens recorda aquesta “àrea semipalustre” és el *camí del Marjalet* (diminutiu masculí, com trobem també a Almassora). *La Palafanga*, topònim que trobarem també a Mocofa i la Llosa, troba explicació dins l'*Onomasticon Cataloniae* (VI, 120a15-35):

PALAFANGA

Nom de conreus i grups de regatge que els irriguen. Derivats del mot *Palafanga*, en el sentit de recs de drenatge, i d'alcajons i desaigües, sobretot rossellonès i val., *DECat.* VI, 182a26ss., 49ss. Més aviat que compost de *pala* i *fanga* (eines agrícoles etc.), potser compost de *PALUS* 'aiguamoll'. Amb el verb *fangar* (*DECat.* III, s. v. *fanga*) (que també havia designat una mena d'aixada, 182a14ss.).

La Palafanga, pda. de camps, te. Fuliola (XLVI, 66.42). A Costur *La Palafanga* (XXIX, 8.12); per a tota l'extensió entorn: *les paláfanges* (10.13, '31 × '08), és terra d'olivar, vinyes i conreus, Barranc de la *Palafanga* te. Benifallim (XXV, 72.13). I a Menorca, un derivat *palafanguer* 'pagès que hi treballa' (182b4-8) d'on el nom d'un llocarró, te. Favàritx: *Es Palanguers: P. de davant i P. de darrere* (Masc. 8H3). Un d'ells havia rebut terres amb la conquesta de Múrcia: "Adam de Gales, *palafanguer*" *Rept. de 1280*, ed. Torres F., 32).

Coromines no inclou ací els exemples de Borriana, Moncofa i la Llosa. A la marjal de Castelló, hom considera la palafanga com l'aixada llarga que empren per a traure el fang i restaurar les galtes de la marjal amb el sequiol (vegeu la imatge a l'índex toponímic). Sembla més evident, però, eixe sentit d'aiguamoll, d'espai palustre, *PALUS*, que apunta l'eminent filòleg.

El genèric *estany*, en molts indrets sinònim de *albufera*, té en aquest tram tres concurrències: *l'estanyet de Colombí*, *l'estany Llarguer* i *l'estany*

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

de la Vila, també conegut com el Clot de la Mare de Déu. Si l'estany Llarguer sembla avui desaparegut, les pluges de 2022 el van fer retornar i van omplir alguns carrers del traçat actual de la urbanització de Sant Gregori. El genèric *gola* troba moltes concurrències a tota la costa borriana perquè, a més de les eixides a la mar del riu Sec o d'algun estany, bateja cadascuna de les boques de les séquies (*gola de l'Estanyet del Colombí, gola de Sant Vicent, gola de l'Ull de la Vila, gola del rajolí de la Malva-rosa, gola de Perolets, etc.*).

3.9. BORRIANA (SUD)

Entre el Grau i l'actual port hi ha l'Arenal, platja de l'arena acumulada a la cara nord-est d'aquesta construcció. Es tracta d'un espai, per tant, que no atén la tipologia de la restinga que véiem a Borriana nord i que retrobem a la cara sud, a *la Marjal de Nules-Borriana*.

Hem preferit mostrar la foto aèria de 1956 perquè encara ens mostra, poc antropitzat, el disseny de marjal que hem vist a Castelló, amb les peces allargades i entre sequiols.

El serradal és ací *el Serredal*, però no deixa dubtes sobre la seua morfologia de cavalló de grava i cudols que tanquen la marjal i la separen de la mar. Creiem interessant la imatge que mostrem pel fet que l'acció de barrera de sediments que fa el port (l'Arenal a la cara nord) provoca una regressió a la cara sud que ha anat menjant trams de costa. La defensa amb mur de roques (com ja comentàvem a Almassora, per l'acció regressiva del port de Castelló) no amaga l'antic serradal de pedres.

Dins la mateixa família del serradal trobem *la Serratella*, partida i camí amb la variant de *les Serratelles* als termes meridionals que veurem després. No creiem relacionats aquests topònims amb el poble

de la Serratella, veí de la serra d'en Galceran. Els casos marítims, en singular o plural, cal relacionar-los amb el *serradal* i la tipologia de restinga costanera que estudiem. Pel que fa a *serralló* –Borriana en té dos exemples costaners i un d'interior–, remetem a Bernat 2023. Amb tot, cal fixar-se en la seua ubicació com a platja arrecerada. Avui s'ha perdut el topònim i tot és conegut com *la Serratella*.

3.10. MARJAL DE NULES

La imatge adjunta ens mostra l'estat actual de la mar-

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

jal de Nules amb un requadre,¹⁰ on trobem una tipologia marjalenca com a transformació agrícola de l'antiga albufera o del prat, amb les parcel·lacions estretes i allargades vora els sequiols. Actualment, hi trobem una zona erma producte de l'abandonament d'un PAI avortat, excés urbanístic que va conèixer la crisi de 2007.

Al llarg de treball, trobem doblats lèxics àrab-romanç com ara *albufera* i *estany* o *marjal* i *prat*, tot i l'especialització posterior de cada mot. En aquest sentit, els termes *alcúdia* i *alter* en serien una altra equivalència. L'*Alcúdia* és avui una partida citrícola dins l'antiga marjal. L'*Estany* o *estany de Nules*, paratge natural municipal, acull les aigües de la séquia d'Enmig de la marjal Nules-Borriana.

Des d'un punt de vista toponímic, ens tornen a cridar l'atenció les variants de la família del serradal, que ja havíem encetat a Borriana amb *el Serredal*, *el Serrallo* i *la Serratella*. A més del *Serradal*, hi ha *el camí de les Serratelles* (ara pluralitzat), les *serratelles del Pou* i *serradell de la Pedra Roja*. Fixem-nos que les variants *serradell* i *serratelles* ens apareixen com a genèric del topònim. Pel que fa a la pluralització *serratella/serratelles*, és un fenomen que sovinteja dins la toponímia, en parcel·lar qualsevol partida i prendre cada peça el nom d'eixa partida (*la serratella de* + antropònim o un altre element). Quant a *la Marjal*, el nom –a banda del general *la Marjal de Nules-Borriana*– es manté en una de les partides. Tanquem amb l'hidrònim *basses de Peris*.

3.11. MONCOFA I XILXES

El creixement urbanístic costaner d'aquestes dues poblacions ocupa l'antic serradal, però són molts els topònims que ens recorden la costa de restinga i la marjal, a més de les restes de pai-

¹⁰ Una vegada més, la comparació del vol del 1956 amb l'estat actual es mostra com un llibre obert.

satge palustre o de les surgències d'aigua en els episodis de pluges.

De nord a sud: el topònim *les Marjals Noves*, com ara *la Terra Nova* a *Atzeneta del Maestrat*, ens parla del treball fet, de marjals tretes al prat, de terres formades quan ja hi havia altres marjals. Amb tot, sabem que *nova* no deixa de ser un especificatiu relatiu, com tants carrers “nous” de fa segles a molts pobles valencians. *Els Fondets*, com *el Fondo* o *la Cas-soleta* a Almassora, ens marca un terreny depressiu respecte als voltants, tot i l'aparent planúria del terme; les pluges, com el topònim, solen fer-nos de notari del paisatge. Al terme de Borriana ja havíem vist i comentat la Palafanga, ací pluralitzada en *les Palafangues*. *El Tamarit* (recordem Benicàssim) i *el Molsar* (pluralitzat com *els Molsars* a l'OnCat v, 312) són aportacions fitotoponímiques d'aquest paisatge. Les surgències d'aigua o la immediatesa de la capa freàtica les trobem als topònims *els Fontanals* i el veí *el Saladar*, que també anuncia el que ha estat un problema per als dos termes: la salinització de les terres per la sobreexplotació agrícola amb la contínua extracció d'aigua del freàtic. Als diversos estanys de Borriana i Nules, hi afegim ara aquest diminutiu: *l'Estanyol*, que descriu un espai més aviat eixut. Es tracta d'unes basses que, imaginem, deuen recobrar el nom en èpoques de pluges. Sovint es mostra com un terreny de prat amb poca aigua.

Sens dubte, però, hi ha dos camps lèxics dins la toponímia de Xilxes que la fan ben interessant. D'una banda el camp de la mateixa restinga ens parla de *el Serradal* i d'un *camí del Serredal*, modificació vocàlica que ja hem vist en anteriors termes. Major interès trobem en el doblet *bony* i *alcúdia*, que és present en les partides *el Bony* i *l'Alcúdia*. N'hi ha més, però, perquè afegeix dues variants de diminutiu: *les Alcudioles* i *els Alcu-dions*. I per a matisar aquests petits però significatius desnivells, trobem *l'Alter* ja al terme d'Almenara. Sobre *bony*, que podríem incloure en un triplet sinonímic *alcúdia-alter-bony*, Coromines (DECat I, 166b31-34) anota les següents paraules: “el meu informant toponímic de Xilxes (Plana de C.), pagès modest i d'extracció popular, em deia que a la partida *El Bony* ‘hi ha dos *serradalets* o *alkúdyes*, però tot és tapàs, voltat d'ar-ròs’ (1961)”. Tant *serradal* com *alcúdia*, creuament lèxic, eren transparents i d'ús viu, i ens parlen d'elevacions del terreny, com també el *bony* o *l'alter*, sobre el pla lluent del prat o de l'estany; això sí, l'elevació dels serradals fa de separació entre la mar i la marjal.¹¹

11 Prop del poble de Xilxes encara trobem una altra partida coneguda com *els Tossals*, que afegiria més caldo en aquesta diversitat d'orònims que, subtilment, marquen els petits desnivells tan significatius en un espai aparentment pla.

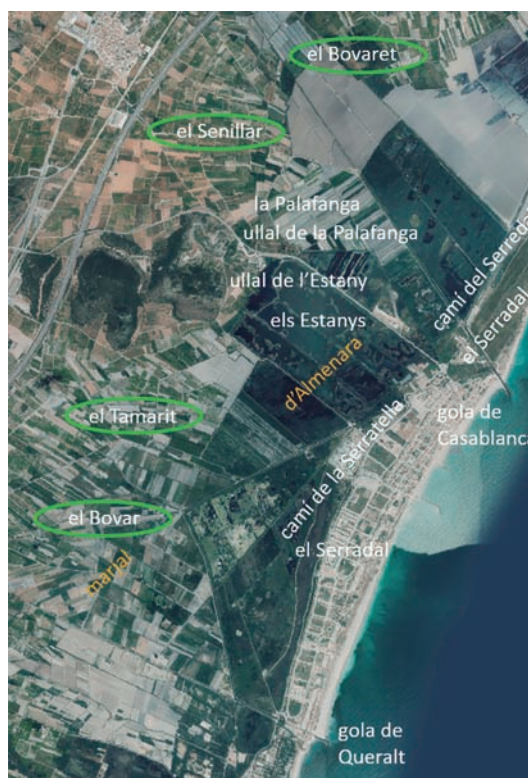
3.12. LA MARJAL D'ALMENARA

Acabem aquest repàs marjalenc a l'espai natural dels estanys d'Almenara. Sens dubte, ha estat llur catalogació el factor de conservació d'aquest espai, que altrament hauria patit més urbanitzacions d'aquelles que ja trobem arrencades damunt el serradal costaner.

Com hem vist en altres imatges, hom pot contrastar-les amb aquell vol del 1956 que permet distingir completament parcel·lat l'espai comprés entre el Bovaret i el camí del Serredal, que pertany al terme de la Llosa i que avui és emprat per al conreu de melons.

Els cercles verds ens afegeixen alguns fitotopònims ja vistos en altres termes anteriors: *el Bovaret* (*boga* o *bova*), *el Senillar* (*senill* o *càrritx*), *el Tamarit* i *el Bovar*. També *la Palafanga* es troba explicada a Borriana (nord); aquesta, però, s'enriqueix amb *l'ullal de la Palafanga*, que, amb *l'ullal de l'Estany*, nodreixen d'aigua les diverses llacunes, *els Estanys*. Aquests ullals són surgències que provenen de la serra Espadà. En aquest sentit, és ben clara la imatge de l'ullal de l'Estany que es troba a l'índex toponímic, on veiem la confluència de la muntanya amb la marjal.

La costa d'Almenara es troba emmarcada per la *gola de Casa-*

blanca, al nord, i la gola de Queralt, al sud. El Serradal, sobre el qual avui s'assenten les cases de vora mar, troba en el camí les variants la Serratella i el Serredal, que ja hem recollit en termes de més al nord.

4. ÍNDEX TOPONÍMIC

La riquesa lèxica que ens aporta el recull toponímic com a notari d'aquesta tipologia costanera mereix un índex amb l'explicació i les variants de cada terme. Hi volem destacar els elements propis de la Marjal. És per això que de vegades destaquem el genèric i en altres casos l'especificatiu.

Albufera: *l'Albufera* (Orpesa).

Alcúdia: *l'Alcúdia* (Nules i Xilxes), *els Alcudions* i *les Alcudioles* (Xilxes).

Alter: *els Alters* (Almassora-Borriana) i *l'alter de la Rabosa* (Almassora), *l'Alter* (Almenara).

Arròs: *l'Arrossar* (Torreblanca), *quadro de l'Arròs*, *coto Arrosser* i *molí de l'Arròs* (Castelló de la Plana).

Bassa: *bassa de l'Estany* (Cabanès), *basses de Peris* (Nules).

Bova: *el Bovar* (Castelló de la Plana i Almenara), *el Bovaret* (Xilxes).

Bony: *el Bony* (Xilxes).

Clot: *clot de Tomàs* (Torreblanca), *clot de la Mare de Déu* (Borriana).

Cudol: *el Cudolar* (Cabanès).

Era: *era de Panxeta*, *era de Guinot*, *era de Bufanúvols*, *era de l'Orpesí*, *era del Curandero*, etc. (Castelló de la Plana).

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

Estany: *l'Estany* (Alcalà de Xivert¹² i Nules), *l'Estanyet* (Alcanar), *estanys del Prat* (Peníscola), *camí de l'Estany* (Alcalà de Xivert), *bassa de l'Estany* (Cabanès), *l'Estany Llarguer*, *l'Estany de la Vila* i *l'estanyet del Colombí* (Borriana), *l'Estanyol* (Moncofa), *els Estanys i ullal de l'Estany* (Almenara).

Fondo: *el Fondo* (Almassora), *els Fondets* (Moncofa).

Fontanal: *els Fontanals* (Moncofa).

Gola: *gola del Trenc* (Torreblanca); *gola de la Torres de la Sal* (Cabanès); *les Goles*, *gola Nord*, *gola Fonda*, *gola Sud* i *gola de Caponet* (Almassora); *gola de Sant Vicent*, *gola de l'Estanyet del Colombí*, etc. (Borriana); *gola de Casablanca* (Almenara), i *gola de Queralt* (Almenara).

Grau: *el Grau* (Borriana, Castelló de la Plana, Moncofa).

Lluent: *el Lluent* (Castelló de la Plana), *peça dels Lluents* (Cabanès).

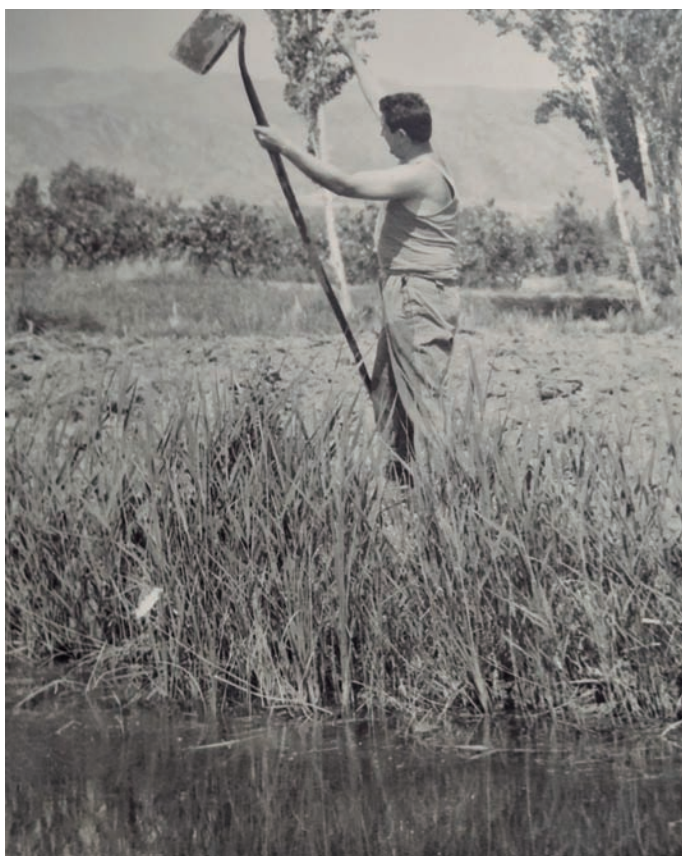
Marjal: *lo Marjal* (Alcanar), *la Marjal* (Peníscola, Castelló de la Plana, Borriana, Nules, Almenara), *el Marjalet* (Almassora), *camí del Marjalet* (Borriana), *les Marjals* (Peníscola, Torreblanca), *les Marjaletes* (Peníscola), *les Marjals Noves* (Moncofa), *la Marjaleria* (Castelló de la Plana).

Molsa: *el Molsar* (Moncofa).

Palafanga: *la Palafanga* (Borriana, la Llosa), *les Palafanges* (Moncofa). En la imatge adjunta (foto de Lluís Gimeno), la palafanga com a eina pròpia de la Marjal.

Plana: *la Plana*, *camí de la Plana* (Castelló de la Plana).

Prat: *lo Prat* (Alcanar, Peníscola), *el Prat de Cabanès* (Cabanès-Torreblanca).

¹² Recordem que parlem de la toponímia propera a la mar i, per tant, Alcalà de Xivert equival a la zona d'Alcossebre.

Quadro: *quadro de Santiago* (Benicàssim), *quadro de l'Arròs* (Castelló de la Plana), *quadro de la Garcia* i *quadro d'Ortega* (Almassora), *els Quadrons* (Cabanès).

Sal: *torre de la Sal* (Cabanès), *les Salines* (Borriana), *el Saladar* (Moncofa).

Salobrera: *peça de les Salobreres* (Torreblanca).

Senill: *el Senillar* (Castelló de la Plana, la Llosa), *carrerassa del Senillar*, *camí del Senillar*, *travessa del Senillar* (Castelló de la Plana).

Serradal: *lo Serradal* (Alcalà de Xivert), *el Serradal* (Borriana, Nules, Xilxes, la Llosa, Almenara), *els Serradals* (Moncofa), *serradals de Sant Gregori* i *serradal de la Mar* (Borriana), *camí del Serradal* (Castelló de la Plana), *platja del Serradal* (Alcalà de Xivert [2], Castelló de la Plana).

Serredal: *el Serredal* (Borriana), *camí del Serredal* (Xilxes i la Llosa).

Serradell: *serradell de la Pedra Roja* (Nules).

Serratella: *la Serratella* (Borriana), *camí de la Serratella* (Borriana, Almenara), *serratelles del Pou* (Nules), *camí de les Serratelles* (Nules).

Serrallo: *el Serrallo* (Castelló de la Plana, Borriana [2]).

Sòl de Riu: *Sòl de Riu* (Alcanar-Vinaròs, Alcalà de Xivert).

Tamarit: *el Tamarit* (Moncofa, Almenara), *els Tamarits* (Benicàssim).

Toll: *el Toll* (Alcalà de Xivert).

Turba: *les Turbes* (Torreblanca), *peça de les Turbes* (Cabanès).

Ullal: *ullal de l'Estany* (Peníscola, Almenara), *ullal de la Palafanga* (la

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

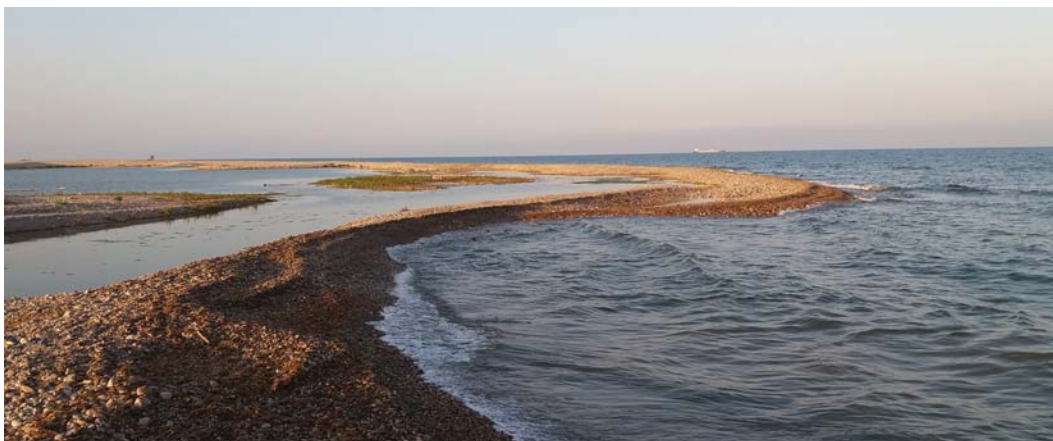
Llosa), *els Ullals* (Torreblanca). L'ullal de l'Estany d'Almenara (imatge adjunta) el trobem al peu de la muntanya (contraforts finals de la serra Espadà) i nodreix d'aigua els Estanys.

5. OBSERVACIONS FINALS

Sens dubte, aquest estudi mereix millors coneixements geogràfics per a poder extreure'n conclusions encertades. Amb tot, una vegada més, la toponímia se'ns mostra com a notari del paisatge, sovint pretèrit, i aporta un cabal lèxic que ens ajuda en la comprensió d'una tipologia costanera, com ara la de restinga. Cal recordar que, en tractar-se d'un estudi que acull un ampli tram de costa, només ens centrem en la toponímia que hem localitzat a la cartografia o als noms de lloc que ens mostra el visor de l'Institut Cartogràfic Valencià (ICV). No hem desaprofitat el recull de la toponímia localitzada en les diferents visites de cada espai, però no podem parlar d'un treball exhaustiu de la microtoponímia que, de segur, enriquiria el present recull. Dos aspectes centren aquestes observacions finals:

5.1. DEL SERRADAL I VARIANTS

La imatge de la gola Sud (desembocadura del riu Millars entre Almassora i Borriana) és ben explícita i didàctica. Un cordó litoral separa les aigües provinents del riu i les de la veïna mar. Els escassos sediments aportats pel riu i, ara més, l'acció del corrent de deriva marítima formen aquesta restinga de grava i cudols, origen de tants serradals del nostre litoral.

La presència del terme *serradal*, amb les diverses variants (*serratella*, *serradell*, *serredal* i *serrallo*) se'ns ha mostrat en la toponímia de tots els trams de restinga entre Alcalà i Almenara. Més al nord (Peníscola, Benicarló, Vinaròs i Alcanar), si bé no hi trobem exemples toponímics de *serradal*, sí que es manté, com hem vist, en el lèxic.

Si pel Maestrat trobem com a genèric *serrada* al costat de *tancat* amb diferents especialitzacions sobre l'ús d'espais serrats, també els nostres *serradals* i les seues variants provenen del verb llatí *SERARE*, 'tancar'. I és que el *serradal* tanca, com veiem a la imatge, l'estany o albufera. Amb el temps i el canvi morfològic de l'espai, el topònim es desplaça i sovint bateja una partida que es troba a centenars de metres de la mar i, freqüentment, urbanitzada. El sufix que ens mostra la *Serratella* ens fa pensar en èpoques com el romànic precatalà.

Si bé el DECat esmenta encertadament el nostre *serradal* ('duna al llarg de la costa'), no mostra *serradell* en aquest sentit (només l'hi trobem com 'serrat petit'). Tampoc hi apareix *serratella* com a sinònim de *serradal*. Sí que apareix dins l'OnCat, però com a diminutiu de *serra*. Creiem, doncs, que caldria relacionar-los tots quatre (*serradal*, *serredal*, *serradell* i *serratella*) amb el cordó litoral que serra i separa de la mar les marjals o les albuferes.

Serrallo, en alguns casos caldria emparentar-lo també amb aquesta família lèxica. Amb tot, i per a una major comprensió de la polisèmia que presenta aquest mot, remetem a Bernat 2023.

5.2. ELS DOBLETS LÈXICS CATALÀ-ÀRAB

L'altre aspecte enriquidor que mostren aquests topònims costaners és la coexistència de doblats català-àrab amb una lògica especialització significativa d'alguns exemples. *Prat* i *marjal* tenen una equivalència inicial com a espais palustres, d'aiguamoll. La coexistència d'ambdós mots en una mateixa zona s'explica pel diferent grau d'antropització; si bé el prat es manté com a espai natural o ramader, la marjal ha esdevingut un espai conreat després d'una costosa transformació de l'aiguamoll originari: "Ja als segles XIV i XV hi ha documentats molts exemples de posada en conreu d'espais pantanosos al terme de Castelló de la Plana" (Aparisi 2000). Un altre doblat és el de *estany* i *albufera*. Aquest darrer només ha quedat, dins la costa es-

Toponímia de la costa de restinga entre Alcanar i Almenara

tudiada, com a topònim d'Orpesa. Els termes *estany*, *estanyet* o *estanyol* abunden i es complementen amb alguns exemples de *clot*, com ara el *clot de la Mare de Déu* o *llacuna*, més oficial que no popular. Afegim encara el doblet *alter* i *alcúdia*, que hem trobat dins el mateix terme enriquit amb els diminutius *els Alcudions*, amb canvi de gènere, i *les Alcudioles*. Aquest doblet es complementa amb l'exemple de la partida *el Bony*, que un informant de Joan Coromines definia com a *serradalet* o *alcúdia*, definició que ens parla del serradal com a cordó elevat de materials.

BIBLIOGRAFIA I CARTOGRAFIA

- Aparisi, F., i M. À. Pons. 2000. La fauna de la marjal és molt especial. Dins *Castelló, mar i marjal*, ed. Associació Cultural Colla Rebombori, 11-19. Castelló: Associació Cultural Colla Rebombori.
- Bernat, J. 2023. Materials per a l'estudi del Serrallo. Dins *Constància i senderi en l'estudi lingüístic. Miscel·lània en honor del professor Lluís Gimeno Betí*. Castelló de la Plana, Diputació de Castelló.
- Coromines, J. 1980-1991. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 10 vol. Barcelona: Curial / Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona "La Caixa".
- 1989-1997. *Onomasticon Cataloniae*. 8 vol. Barcelona: Curial / Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona "La Caixa".
- Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. En línia: <https://www.icgc.cat/>.
- Institut Cartogràfic Valencià. En línia: <https://icv.gva.es/va/>.
- Institut Geogràfic Nacional. En línia: <https://www.ign.es/web/ign/portal>.
- Mesado, N. 1991. El campo y su patrimonio cultural. Dins *Burriana en su historia*, ed. Ajuntament de Borriana II: 153-231. Borriana: Ajuntament de Borriana.
- Rambla, F. 2016. Les zones humides litorals, els aiguamolls i les marjals. Dins *Guiatges*, ed. Associació Cultural Colla Rebombori, 41-54. Castelló: Associació Cultural Colla Rebombori.
- Ribés, R. 2000. Les marjals. Dins *Castelló, mar i marjal*, ed. Associació Cultural Colla Rebombori, 37-43. Castelló: Associació Cultural Colla Rebombori.

JESÚS BERNAT AGUT

- Rosselló, V. 1969. *El litoral valencià. 1 El medi físic i humà*. València: L'Estel.
- 1992. El terme *Grau* i la nomenclatura dels estany litorals. *Notes de Geografia Física* 20-21: 193-198.